

Чирко Б.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

СОЦІАЛЬНО-ГОСПОДАРСЬКІ ПРИЧИНИ Й ТРАГІЧНІ НАСЛІДКИ ГОЛОДОМОРУ 1921–1923 РР. В НІМЕЦЬКИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КОЛОНІЯХ УКРАЇНИ, ДОПОМОГА ГОЛОДУЮЧИМ З БОКУ БЛАГОДІЙНИХ ІНОЗЕМНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Пропонована публікація присвячена одній з найбільш цікавих, складних, важливих та надзвичайно драматичних проблем в історії народів України – трагедії Голоду 1921–1923 рр. У статті розкриваються передумови, причини та трагічні наслідки подій, пов'язаних з Голодом в Україні початку 1920-х рр. Зазначається, що Голодомор став результатом соціальної, економічної й, в першу чергу, аграрної політики радянської влади та основними напрямками її реалізації – реквізиціями, брутальним пограбуванням селян та і, взагалі, всеохоплюючими бузувірськими репресіями по відношенню до українського селянства. Особлива увага приділяється діяльності іноземних благодійних громадських й релігійних організацій в наданні допомоги мешканцям голодуючих німецьких сільськогосподарських колоній. В рамках надання допомоги голодуючим показана діяльність численних американських й європейських організацій, зокрема, – Американська Адміністрація Допомоги, Американська Менонітська Допомога, Голландська Менонітська Допомога, Міжнародний Червоний хрест, Комітет Нансена, Чехо-Словацька місія, Католицьке товариство допомоги німецьким колоністам Чорноморського району Радянської Росії, організація Петер-Вестен, Швейцарський комітет допомоги в Берні, Європейська допомога студентам. Автор зазначає, що голод, голодомор, терор голодом, загибель мільйонів людей стали спільною трагічною долею українського суспільства, українців, німців, менонітів, шведів, поляків, євреїв, росіян, приречених на тортури за умов радянської влади, злочинної діяльності сталінського тоталітарного режиму.

Ключові слова: німці, меноніти, німецькі колонії, менонітські колонії, розкуркулення селян, соціальний тиск, репресії, голод, голодомор, терор голодом, трагедія народів України, Американська Адміністрація Допомоги, Американська Менонітська Допомога, Голландська Менонітська Допомога.

Постановка проблеми. Масовий голод завжди був надзвичайно складною соціальною проблемою. Однак за умови господарської розрухи, природних катаклізмів та повної неспроможності влади надати голодуючим суттєвої матеріальної допомоги, перед мільйонами українців, євреїв, росіян, німців та менонітів виникала загроза неминучої голодної смерті. В зв'язку з цим важливо підкреслити, що саме в ці трагічні часи значну допомогу голодуючим в Україні надають десятки закордонних благочинних міжнародних організацій, які виникають в Америці, Німеччині, Голландії, Швейцарії інших європейських країнах. Діяльність міжнародних організацій врятувала життя тисячам голодуючих. Причому зазначимо, що така допомога з боку благодійних організацій – громадських, релігійних, студентських, медичних, – надавалася голодуючим без різниці їх соціальної,

релігійної чи етнічної приналежності. Доцільність та необхідність продовження іноземної допомоги були очевидними. Проте страждання людей були брутально проігноровані в угоду «класовим» та «політичним» міркуванням. Влітку 1923 р. під тиском влади діяльність благодійних міжнародних організацій згортається. За відсутністю іноземної допомоги десятки тисяч людей залишилися без підтримки та продовжували знаходитися на грані голоду, а «народна» влада була неспроможна суттєво покращити їх соціальне становище.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблемам трагедії народів України в добу голодомору 1921–1923 рр. присвячені серйозні наукові розробки вітчизняних на закордонних істориків, етнологів, політологів, соціологів, демографів, представників інших наукових напрямів. Серед них особливе місце займають праці В. Б. Євтуха,

М. І. Кулинич, Н. В. Кривець, А. І. Кудряченка, С. В. Кульчицького, О. М. Мовчан, А. П. Огінської, Л. В. Яковлевої, Ю. І. Шаповала, О. І. Безносова, Л. В. Гриневич, В. В. Ченцова, В. І. Марочка, В. М. Васильчука, опубліковані в збірниках наукових праць, наукових журналах та енциклопедичних виданнях. Публікації вітчизняних та закордонних авторів свідчать про значні успіхи наукової громадськості в дослідженні проблем голодомору в Україні у 1921–1923 рр. В той же час уважний аналіз опублікованих праць дозволяє стверджувати, що питання голодомору в середовищі німецької етнічної спільноти ще не знайшли достатньої наукової розробки. Заповнити цю прогалину в українській історіографії – нагальна проблема сучасної української науки. Певні кроки в цьому напрямі робить автор пропонованої публікації. Звернемо увагу й на те, що певні фрагменти зазначеної наукової розвідки опубліковано автором в монографії «Німецька етнічна спільнота України в контексті політики радянської влади: етнополітичні, національно-культурні та соціально-економічні процеси в середовищі німецької етнічної групи (1920-і – 1930-і роки)» (К., 2024. – 1072 с.).

Постановка завдання. Як зазначалося в анотації, основними завданнями статті є ґрунтовне й неупереджене дослідження передумов, причин та трагічних наслідків подій, пов'язаних з Голодом в Україні початку 1920-х рр. Автор публікації, на підставі архівних й інших документальних джерел, вважав необхідним довести, що Голодомор 1921–1923 рр. був результатом соціальної, економічної й, в першу чергу, аграрної політики радянської влади та основними напрямками її реалізації – реквізиціями, брутальним пограбуванням селян та й, взагалі, всеохоплюючими бузувірськими репресіями по відношенню до українського селянства. Особливу увагу автор приділяє дослідженню діяльності іноземних благодійних громадських й релігійних організацій в наданні допомоги мешканцям голодуючих німецьких сільськогосподарських колоній. Автор приходить до науково обґрунтованого й незаперечного висновку про те, що голод, голодомор, терор голодом, загибель мільйонів людей стали спільною трагічною долею українського суспільства, українців, німців, менонітів, шведів, поляків, євреїв, росіян, приречених на тортури за умов радянської влади, злочинної діяльності сталінського тоталітарного режиму.

Виклад основного матеріалу. Із закінченням жаків Громадянської війни, що скалічила долі мільйонам людей – українців, євреїв, росіян,

поляків, шведів, німців, менонітів, представників інших етнічних груп України й подальшим утвердженням радянської влади, вже в мирних умовах, стан в країні, безумовно, змінився. Проте, продрозкладки, бузувірське здійснення заготівель хліба й інших продуктів, запроваджувані в рамках більшовицької політики «воєнного комунізму», голод 1921–1923 рр. остаточно підірвали економічний потенціал українського села, призвели до господарської руїни численних німецьких й менонітських сільськогосподарських колоній.

Події 1921 р. займають особливе місце в історії українського народу. Намагаючись вивести країну з господарської руїни, знизити соціальну напруженість у суспільстві влада була змушена відійти від застосування доктрини «воєнного комунізму» та перейти до нової економічної політики. Замість продрозкладок вводиться продовольчий податок, відновлюються ринкові відносини, що в значній мірі могло сприяти поживленню господарської діяльності на селі. Позитивні перспективи виникають для господарського розвитку німецьких сільськогосподарських колоній. Трагізм полягає в тому, що саме в цей період в Україні почався жакливий голод, який тривав декілька років та скалічив долі мільйонам людей. Однією з причин голоду 1921–1923 рр., безумовно, стала посуха, яка охопила хлібну житницю України – її Південні райони. Однак, слід сказати, що посухи в українських землях були і раніше – у 1880, 1882, 1889 та інших роках. До того ж, як відзначає Осташева-Венгер, у 1907 та 1908 рр. посуха навіть була ще більш загрозливою ніж у 1921 р. [5, с. 67]. Значних втрат від посухи зазнали і німецькі колоністи. Проте, як відомо, до революції німецькі колонії відрізнялися значним господарським потенціалом та мали резервні запаси продовольства. До того ж німецькі колоністи, як виробники сільськогосподарської продукції, могли вільно розпоряджатися результатами своєї праці та постачати її на ринок. Що ж стосовно менш забезпеченої частини мешканців німецьких та менонітських колоній, то вони завжди могли розраховувати на допомогу з боку громадських благодійних організацій (Товариств страхування від вогню, Сирітських кас), а також німецьких та менонітських релігійних громад [6, с. 62]. Тому навіть в посушливі роки, не дивлячись на труднощі з продовольством, німецькі та менонітські колонії змогли уникнути масових випадків голоду. Згодом, в роки «воєнного комунізму» в результаті здійснення соціально-господарської політики радянської влади ситуація докорінно змінилася. З цього приводу, дещо пізніше, у

1922 р., в інформації Одеської губернської комісії допомоги голодуючим «Про голод та смертність у губернії» (не раніше серпня 1922 р.) зазначалося: «Неврожаї траплялися і раніше, але при інших умовах мирної обстановки. Населення, враховуючи їхню періодичну можливість, посушливість клімату, пристосувалося мати постійні кормові та продовольчі запаси; позбувшись їх воно опинилося безпомічним в боротьбі з лихом і в цьому відношенні [разом] з корінними мешканцями потрапили в однакове становище і німецькі колоністи, найбільш благоденствующий [так в документі – Авт.] елемент серед землеробів» [9, с. 157].

Архівні матеріали, численні документи радянських, партійних та господарських органів дозволяють стверджувати, що основною причиною голоду 1921–1923 рр. були все ж таки не природні катаклізми (втрати посівів від посухи, катастрофічне зменшення розміру врожаю тощо), а соціальна та господарська політика більшовицького режиму. В умовах здійснення політики «воєнного комунізму», реквізицій продовольчої продукції, податкового тягара німецькі колонії зазнали значних економічних втрат. Важливим було й те, що німецькі колоністи втратили частину своїх земельних угідь, а також пасовиськ, що в свою чергу призвело до зменшення чисельності робочих коней та поголів'я великої рогатої худоби. Остаточного ніщивного удару по німецьких колоніях завдала посуха, ознаки якої стали очевидними в квітні – травні 1921 р. Посуха знищила озимі, засіяні восени 1920 р., а посіви ярових навесні 1921 р. взагалі не дали сходів [2, с. 120]. Через посуху врожай зернових та технічних культур в німецьких колоніях, порівняно з традиційними нормами врожайності колоністських господарств на одну десятину, знизився до катастрофічно загрозливого рівня. В Одеській губернії він становив 17%, в Донецькій – 12%, в Катеринославській та Запорізькій – всього 5%, а Миколаївській – 3%. [1, с. 102]. Брак посівного матеріалу та реманенту призвів до недосіву, який, порівняно з 1916 р. по різних губерніях України коливався від 16 до 40%. За різних причин (скорочення розміру пасовиськ, епідемії, масовий забій худоби, викликаний необхідністю продажу м'яса в обмін на хліб з метою виконання розкладок та перерозкладок) призвів також й до значних втрат домашньої худоби. В колоністських господарствах кількість волів та коней скоротилася на 37%, корів – на 25%, овець – на 5%, свиней – на 83%. Причому, 40% господарств німецьких колоній взагалі не мали домашніх тварин [6, с. 62]. За

таких умов для українських селян та німецьких колоністів позбавлених запасів хліба та інших сільськогосподарських продуктів, як і необхідної кількості м'ясо-молочної продукції, виникала загроза продовольчої кризи та цілковитого зубожіння. Зазначимо також, що не дивлячись на загрозливий господарський стан німецькі сільськогосподарські колонії продовжували обкладатися надмірно завищеними нормами податку. Хоча розміри податку і були меншими за норми продрозкладок, проте їх рівень залишався дуже високим. Причому обсяги податків, які за ініціативою радянсько-партійного керівництва встановлювалися податковими органами, як правило, формувалися довільно, волонтаристськими методами, а не у відповідності з реальним господарським станом німецьких колоній. В результаті розміри податків нерідко перевищували кількість зібраного хліба. Як приклад, можна назвати колонію Ріккенау на річці Молочній, де було зібрано 6 818 пудів хліба, а податок становив 8 976 пудів [1, с. 103]. Подібне мало місце і в колонії Тіге, якій було нараховано податку в розмірі 5 461 пудів хліба, в той час коли колоністи змогли зібрати всього 4 135 пудів [3, с. 158]. Зрозуміло, що при такому рівні продовольчого податку його виконання прирікало колоністів на неминучий голод. Слід також сказати, що в умовах господарської розрухи, зменшення обсягу торгівлі та фактичного розпаду ринкових відносин методи отримання податку мали в цілому позаекономічний характер та мало чим відрізнялися від тих реквізицій, які застосовувалися підчас здійснення продовольчих розкладок. Формально задекларована нова економічна політика в Україні реалією ще не стала.

Звернемо увагу і на те, що поряд з Одеською, Донецькою, Катеринославською, Запорізькою та Миколаївською губерніями Півдня України, які зазнали посухи, інші губернії – Полтавська, Київська, Волинська та частково Харківська залишалися в дещо кращому стані і, як вважалося, були «врожайними». Деякі внутрішні продовольчі резерви в Україні ще були, за рахунок чого республіка мала певні можливості, хоч в якійсь мірі, підтримати уражені посухою регіони. Проте цього не сталося. Як відомо, посуха охопила не тільки Україну, але й Росію, зокрема, Поволжя. Політика московського керівництва полягала в тому, щоб саме Росії надати максимально можливу допомогу. Інтереси України були повністю проігноровані. Більше того, саме за рахунок внутрішніх продовольчих резервів України здійснювалися

масштабні постачання продовольства до північних регіонів СРСР, зокрема, «червоних столиць» Росії і голодуючого Поволжя.

Продовольча криза в Україні призвела до демографічної катастрофи. Кількість тих, хто потерпав від голоду в Україні встановити неможливо. За офіційними даними на початку 1922 р. кількість голодуючих становила 1,9 млн. чоловік, у квітні – 3,2, у липні – 3,8 [9, с. 7]. Навіть і зараз ми не маємо повного уявлення про розміри голоду серед німецьких колоністів. В Москву та міжнародні організації йшли відчайдушні листи з проханням про негайну допомогу. У листі завідувачого Німецьким підвідділом Відділу національних меншостей УСРР, надісланого до Міжнародного комітету «Робочої допомоги» у Москві (12 травня 1922 р.), зазначалося: «Голод тут [в Україні – Авт.] набуває жахливі форми і не відрізняється від жахів Поволжя. Про голод хай розкажуть безпристрасні цифри, що нижче наводяться.

З загального числа населення Запорізької губернії – 1 225 336 душ, голодує 891 117 чоловік, 80% (загальне число німецького населення – 90 000 чоловік, голодує 80%); Миколаївська губернія – загальне число населення – 1 112 478, голодує 573 944 чол[овіка], (німців – 25 000 – 30 000, голодує 80%); Донецька губернія – 2 717 217 чол[овік], голодує – 654 774 чол[овіка] (німців – 90 000 чол[овік], голодує 65%); Катеринославська губ[ернія] – німців 60 000 чол[овік], голодує 50%; Одеська губ[ернія] – німців – 250 000 ч[оловік], голодує 50%.

Треба звернути увагу на те, що цифри березневі, і до теперішнього часу голод збільшився.

Ми думаємо, що до цих цифр будь-які коментарі зайві, вони красномовно говорять самі за себе.

Прохання повідомити свої міркування щодо допомоги голодуючим – німцям-колоністам та надіслати представника для обстеження» [10, арк. 1].

Постачанням продовольства не обмежилася допомога Україні голодуючим в Російській Федерації. Голодуюча Україна прийняла у себе голодуючих з Росії. Лише за нарядами Центреваку 1921 р. в Україну з Росії було привезено 56 тис. дітей [9, с. 13], які утримувалися як за рахунок державних установ, так і місцевого населення [9, с. 13]. Тільки в Одеській губернії було розташовано близько тисячі голодуючих дітей з Німкомуні Поволжя [1, с. 103]. Всього в Україну з Росії прибуло близько півмільйона чоловік [9, с. 13]. В значній мірі це була стихійна міграція, до якої Україна не була готова та, зрозуміло, не могла надати

біженцям належної допомоги. Соціальне становище місцевого українського населення та біженців з Росії було надзвичайно складним. Українські селяни, німецькі колоністи та біженці з Росії продовжували страждати від нестачі продовольства та вмирати від голоду. У грудні 1921 р. випадки смерті від голоду були зафіксовані в німецьких колоніях Одеського та Вознесенського повітів [1, с. 104]. Про катастрофічне становище біженців з Росії йшлося, зокрема, у заяві німецької секції Миколаївського губвиконкому (29 серпня 1922 р.). В документі зазначалося: «Внаслідок неврожаю в області Поволжя восени 1921 року з Саратовської губернії прибуло в м. Миколаїв понад 50 голодуючих. Протягом минулої зими половина цієї кількості людей з голоду та холоду померло, а друга половина, що залишилися, в наступну зиму дивиться з жахом та розчаруванням, тому [що] вона голодна, гола, боса, та сидить без роботи» [12, арк. 7]. В своїй заяві німецька секція зверталася до губвиконкому з проханням або «надати голодуючим роботу або відправити їх на батьківщину» [12, арк. 7].

Масовий голод завжди був надзвичайно складною соціальною проблемою. Однак за умови господарської розрухи, природних катаклізмів та повної неспроможності влади надати голодуючим суттєвої матеріальної допомоги, голод приречених на загибель людей, при їх повній безпорадності перед перспективою неминучої голодної смерті, міг викликати і таке протиприродне нелюдське жахливе морально-психологічне та соціальне явище як канібалізм. Про факти канібалізму, явища, що не спостерігалось в Україні протягом багатьох століть, йшлося в численних опублікованих та архівних документах. У звіті Центральної комісії по боротьбі з наслідками голоду при ВУЦВК (Наслідгол) (1923 р.) в розділі «Харчування населення» зазначалося: «Вже з осені 1921 р. харчування населення стало різко погіршуватися. Обстеження, яке було проведено восени, показало, що в Запорізькій губ[ернії] вже в жовтні – листопаді харчування селян становило від 1/4 до 1/3 нормального. Населення, знищивши все, що хоч якось було придатне до їжі (ховрашки, кішки, собаки), стало харчуватися самими різноманітними «продуктами харчування», починаючи з сурогатів (макуха, полова, курай), а потім і борошном з кісток, дерева, глини та ін. Доведені голодом до відчаю люди в багатьох селах і навіть містах дошли до поїдання трупів та людоджерства. Офіційно зареєстровано до 50 випадків людоджерства» [9, с. 203].

З поширенням масового голоду та фактами канібалізму властям нічого не залишалося як офіційно визнати голод в Україні та здійснити певні заходи щодо його подолання. Для боротьби з голодом була утворена Всеукраїнська комісія допомоги голодуючим (Допгол) при ВУЦВК на чолі з Головою ВУЦВК Г. Петровським. Безпосередня робота комісії проходила під керівництвом Секретаря ВУЦВК, головою ЦК Допгол В. Ермошенко. Поряд з центральним апаратом в структуру Допгол при ВУЦВК входили також губернські та місцеві організації. Певна робота по подоланню голоду була проведена по лінії Українського Червоного Хреста, Наркомату землеробства УСРР, інших державних та радянських установ. Зазначимо, що 24 жовтня 1921 р. між ЦК Допгол при ВУЦВК та Головним управлінням Українського Червоного Хреста (зазначена організація в документах проходила також під назвою «Українтрест») був підписаний договір. В преамбулі договору відзначалося, що він укладений «з метою більш успішної та повної допомоги трудящим як УСРР, так і РСФРР» [11, арк. 12]. В рамках договору ЦК Допгол передавав Українтресту повноваження здійснювати «всю практичну роботу по організації заходів, які ведуть до знищення [так в документі – Авт.] тих наслідків, що викликаються неврожаєм . . .» [11, арк. 12]. В свою чергу, ЦК Допгол брав на себе зобов'язання здійснювати «адміністративне сприяння в усіх установах УСРР та РСФРР Українтресту; кредитування останнього грошовими знаками в той мірі, яка не може бути задоволена коштами самого Українтресту, надання широкого сприяння в плані від доволствуючих [так в документі – Авт.] органів безкоштовно, або на особі пільгових умовах продовольчих або інших матеріальних ресурсів по нормам та кошторисам, затвердженим ЦК Допголом...» [11, арк. 12]. Проте можливості держави в боротьбі з голодом були обмежені. У 1922–1923 рр. голодуючим в Україні по лінії державної допомоги було виділено тільки 10 млн. пудів зерна й кукурудзи, з них 5,8 млн. – від ЦК Допгол при ВУЦВК і 4,2 млн. пудів – від Наркомату землеробства УСРР [9, с. 18]. Зазначимо, що діяльність ЦК Допгол при ВУЦВК проходила в надзвичайно складних умовах, викликаних необхідністю подальшого постачання продовольчої продукції в Росію, а також обмеженістю своїх внутрішніх ресурсів. У висновках «Про продовольче становище і боротьбу з голодом у Запорізькій та Миколаївській губерніях» (30 червня 1922 р.) секретар ЦК Допгол при ВУЦВК М. Сирота писав: «Допомога голодуючим на Україні відрізнялася

специфічною особливістю: до березня місяця вся лінія боротьби з голодом на Україні може бути охарактеризована як «поволжська», і в цьому доходили до таких меж, що через декілька місяців цьому не віриться. Наприклад, голодуючі на четверть кількості всього населення Одеської губ[ернії] були занесені на Червону дошку за відправку 58 вагонів продовольства на Поволжя (треба пам'ятати, що ЦКДГ [ЦК Допгол – Авт.] ВУЦВК в Одеську губ[ернію] не ввіз ні фунта продовольства за весь час боротьби з голодом). В Поволжя надсилалося дві третини всього, що збиралося на Україні. А так як допомога Поволжю надавалася з самого початку кампанії Допгол, то одна третина, що була отримана губерніями України, була ними фактично отримана тільки протягом трьох останніх місяців.

Бідність ресурсів визначає процент тих, хто годується. Навіть в порівняно благополучних по постачанню місяцях загальна цифра тих, хто годується або тих, хто отримує допомогу (1 травня) досягає 9,7 [%] всього населення, занесеного в списки голодуючих. В той же час процент тих, хто годується Поволжя становить від 60 до 80% всіх голодуючих. Безумовно, в розумінні допомоги голодуючим, дистанція величезного розміру» [9, с. 137–138]. В документі підкреслювалося: «Все вищенаведене і дало як наслідок незвичайну смертність виробляючого [Так в документі. Мається на увазі такого, що бере участь у виробництві – Авт.] населення, занепад фізичних сил населення, яке не змогло провести засівкампанію, загибель та забій робочої худоби, а також з'їдання значної частини посівматеріалу, отже, скорочення посівплощі. Мабуть, цими причинами і пояснюється накопичення того контингенту голодуючих, який зараз і в майбутньому буде годованцем Допголу.

Між іншим, ресурси Допгол України мізерні. План допомоги, передбачає всі ресурси тільки на два місяці. Не визначаючи в якій формі буде здійснюватися допомога голодуючим взагалі, ЦКДГолод [так в документі – Авт.] України не справиться тільки українськими коштами з годуванням цього контингенту голодуючих» [9, с. 138].

За таких умов уряд України був змушений погодитися на надання допомоги голодуючим з боку міжнародних благодійних організацій. Значну допомогу голодуючим надала неурядова доброчинна організація США – Американська Адміністрація Допомоги (American Relief Administration, скорочено – АРА; українською – АРА), яка, в свій час, була утворена для надання

продовольчої та іншої допомоги європейським країнам, що постраждали в роки Першої світової війни [4, с. 52]. 20 серпня 1921 р. між РСФРР та АРА була підписана угода про надання Росії гуманітарної допомоги голодуючим [9, с. 63]. 10 січня 1922 р. подібна угода була укладена між АРА та Україною. Від Американської Адміністрації Допомоги угоду підписали В. Д. Гувер, а також директор в Росії з боку УСРР В. Н. Хаскель [ініціали та фамілія подаються у відповідності до тексту документа – Авт.], від України – голова РНК УСРР та нарком іноземних справ Х. Раковський. В угоді зазначалося, що АРА «може знайти можливим та бажаним надавати негайну допомогу, особливо медичну, населенню України» [9, с. 63]. Зі своєї сторони Україна брала на себе зобов'язання надавати АРА «всіляке сприяння в здійсненні нею гуманітарної справи допомоги» [9, с. 67]. Угодою окремо визначалося те, що АРА «буде розподіляти свої продукти допомоги безвідносно національності, віросповідання, політичного та соціального стану», а також те, що «її персонал на Україні строго обмежиться справою надання допомоги і не займеться [так в документі – Авт.] жодною політичною або комерційною діяльністю» [9, с. 67]. Зазначимо, що на подібних принципах Україна в подальшому укладала угоди і з іншими міжнародними благодійними організаціями, зокрема, такими як Американська Менонітська Допомога, Голландська Менонітська Допомога, Комітет Нансена тощо. Основні напрями та характер діяльності цих та інших міжнародних благодійних організацій в справі надання допомоги голодуючим в Україні будуть розглядатися окремо.

Звернемо увагу на те, що діяльність АРА в Україні була негативно зустрінуто в ЦК РКП(б) та ЦК Допголу РСФРР. Московські урядовці продовжували наполягати на пріоритетному забезпеченні голодуючих саме в Поволжі та центральних регіонах Росії. З цього приводу Радником повноважного представництва УСРР у Москві була підготовлена доповідна записка стосовно постанови ЦК РКП(б) «Про заборону поширення діяльності Американської адміністрації допомоги за межами Поволжя» (9 березня 1922 р.). В документі, адресованому голові ЦК Допголу УСРР Г. Петровському, зазначалося, що на засіданні Пленуму Допголу ВЦВК від 15 лютого 1922 р., згідно з постановою ЦК РКП(б), було прийнято рішення не поширювати меж роботи АРА поза регіону Поволжя та не дозволяти проведенню підготовчих робіт для надання продовольчої допомоги АРА в

Україні. Заборонялося також надання допомоги АРА і голодуючим Криму [9, с. 102–103].

Попри наявні труднощі об'єктивного та іншого характеру АРА змогла надати суттєву допомогу голодуючому населенню Донецької, Запорізької, Катеринославської, Харківської та Одеської губерній. Значна продовольча допомога була надіслана і в німецькі сільськогосподарські колонії України [4, с. 53]. Постачання продовольства продовжувалося з березня 1922 до початку жовтня 1923 р. Всього було передано голодуючим продовольчих пайків, а також медикаментів на загальну суму 4 млн. крб. [4, с. 53]. Безкорислива благодійницька допомога врятувала від страждань та голодної смерті тисячі людей, в першу чергу, дітей. Хоча власті і вимушені були прийняти допомогу, однак ставилися до неї з відвертим цинізмом. Як це не парадоксально, виходячи з «класових позицій», більшовицьке керівництво розглядало АРА, а також й інші закордонні благодійні організації як ворожі та «імперіалістичні», а за їх співробітниками був встановлений нагляд та жорсткий контроль. Під тиском влади 15 червня 1923 р. було підписано офіційний протокол про припинення діяльності АРА в СРСР [4, с. 53].

Суттєву роль в боротьбі з голодом в Україні відіграли американські й голландські менонітські благодійні організації. Серед них – Американська Менонітська Допомога (American Mennonite Relief). Благодійна організація Американська Менонітська Допомога (АМД) була заснована американською організацією «Менонітський центральний комітет» (Mennonite Central Committee) та діяла під егідою Американської Адміністрації Допомоги (АРА) [7, с. 53]. Повноважним представником АМД в Україні було призначено А. Міллера. Поряд з АМД допомогу голодуючому населенню України надавала також нідерландська благодійна організація Голландська Менонітська Допомога (ГМД) (Holland Mennonite Relief), або як вона ще називалася «Комітет допомоги російським менонітам». Засновником ГМД виступала голландська менонітська організація «Dutch Algemeene Commissie voor Buitenlandsche Nooden». Представниками ГМД в Україні були, спочатку Я. Кекебакер, а з 1922 р. – Р. Віллінк. Голландська менонітська допомога діяла в Україні з жовтня 1921 по жовтень 1923 рр. [8, с. 594].

1 жовтня 1921 р. між Москвою та АМД був підписаний договір про надання голодуючому населенню Росії продовольчої допомоги. 20 жовтня цього ж року аналогічний договір АМД підписала з Україною. 20 листопада 1921 р. договір про

надання продовольчої допомоги український уряд підписав також і з ГМД. Зазначені документи були ідентичні за своєю сутністю, цілями, завданнями та обов'язками сторін. В документах підкреслювалося, що мотиви діяльності благодійних організацій по наданню допомоги голодуючим ґрунтуються на принципах «людинолюбства та доброзичливості» [5, с. 74]. У відповідності з укладеними договорами благодійні організації брали на себе зобов'язання надавати допомогу голодуючим незалежно від їх соціальної, релігійної й національної приналежності та відмовлялись від будь-якої політичної, комерційної та релігійної діяльності, а також від стосунків з засобами масової інформації. В свою чергу в обов'язки радянської сторони входило надання благодійним організаціям митних пільг, приміщень для складів та столових, можливості безкоштовного зберігання продуктів та медикаментів, а також забезпечення гарантій особистого захисту їх персоналу тощо [5, с. 74]. АМД здійснювала свою діяльність на території Хортицьких, Заградовських, Пришибських, Молочанських, Мемрицьких, а також інших німецьких колоній Катеринославської, Запорізької та Донецької губерній. У 1922 р. АМД надала голодуючому населенню України 5 399 тис. пайків продовольчих продуктів, а в 1923 р. ще 1 291 тис. пайків та різноманітних вантажів гуманітарної допомоги загальною вагою 24 640 пудів [7, с. 53]. Не обмежуючись задачами боротьби з голодом, американські меноніти прагнули надати допомогу у відновленні й відбудові розорених господарств німецьких та менонітських колоній. В рамках плану агрокультурної допомоги в Хортицькому районі за сприяння АМД колоністи обробили та засіяли 150 тис. десятин земельних угідь, а зібраний врожай передали голодуючим колоністам [7, с. 53]. Весною 1923 р. АМД поставила в Україну 25 тракторів, а пізніше – ще 12. Трактори передавалися в користування Сільськогосподарському Союзу нащадків Голландських вихідців на Україні, а потім були передані господарствам Хортицьких і Молочанських колоній [5, с. 76]. За період з 1922 по 1923 рр. загальна вартість товарів, надісланих АМД в Україну становила 1 млн. 200 тис. доларів [7, с. 54]. В цілому на Україні діяльністю АМД було охоплено 60 тис. чоловік, переважно мешканців німецьких сільськогосподарських колоній [5, с. 76].

Мешканці Хортицьких, Молочанських та Заградовських колоній отримували також суттєву підтримку з боку організації Голландська Менонітська Допомога. За період діяльності ГМД з 1922 по 1923 рр. в Україну було передано

7 млн. 110 тис. пайків продовольчих продуктів [5, с. 76]. ГМД висловила готовність надати допомогу постраждалим не тільки продовольством, але й посівним матеріалом, а також поставками сільськогосподарської техніки. Всього до 1923 р. ГМД поставила в Україну 103 125 пудів товарів (продовольчих пайків, посівного матеріалу, одягу та сільськогосподарської техніки) на загальну суму понад 239 тис. золотих гульденів [8, с. 594]. Ще одним важливим напрямком діяльності Голландської Менонітської Допомоги, як і організації Американська Менонітська Допомога, було фінансове кредитування німецьких та менонітських сільськогосподарських колоній. Так, ГМД надала Сільськогосподарському Союзу нащадків Голландських вихідців на Україні пільговий кредит на суму 50 тис. золотих голландських гульденів [8, с. 594]. Здійснювалися й інші форми допомоги, зокрема, – пересилка продовольчих посилок на адресу конкретної колонії, а також передача на ім'я Українського представництва в Німеччині грошових коштів в валюті з тим, щоб на місцях по указаним адресам на означену суму було видано відповідну кількість продовольчих продуктів. Щоб краще усвідомити важливість та злободенність поставок гуманітарної допомоги закордонними гуманітарними організаціями треба ще раз звернути увагу на катастрофічний стан, в якому опинилися Південні регіони України у 1921–1923 рр. Весною 1922 р. на території Хортицьких колоній голодувало 72% населення (7 558 з 10 360 чоловік) [5, с. 77]. Від голоду, а також епідемій та за віком (знов же такі причини, багато в чому викликаних відсутністю, хай навіть і мінімального, але необхідного для нормальної життєдіяльності харчування) у 1921–1923 рр. в Молочанському повіті померло 809 чоловік, в Гнаденфельдському – 515, в Хортицькому – понад 140 [5, с. 79].

Влітку 1923 р. становище з продовольством в Україні дещо покращилося, чисельність голодуючих починає поступово зменшуватися. Зниження масштабів голоду розглядалося владою як підстава для обмеження іноземної допомоги, а точніше стало приводом для припинення діяльності в Україні Американської Адміністрації Допомоги, Американської Менонітської Допомоги, Голландської Менонітської Допомоги, Комітету Нансена, а також і багатьох інших закордонних організацій, благодійницька діяльність яких допомогла врятувати життя десяткам тисяч громадян України – українцям, росіянам, євреям, мешканцям німецьких та менонітських колоній.

Висновки. Із закінченням громадянської війни та остаточним утвердженням в Україні радянської влади, вже в мирних умовах, стан німецького та менонітського населення, безумовно, змінився. Однак протягом 1920-х – 1930-х рр. життя в німецьких та менонітських колоніях продовжувало залишатися складним та драматичним. Припинення бойових дій не принесло довгоочікуваного полегшення стану німецьких колоній. Господарська криза німецьких колоній продовжувалася. Продрозкладки, бузувірське здійснення заготівель хліба, реквізиції запроваджували в рамках більшовицької політики «воєнного комунізму» остаточно підірвали господарський потенціал німецьких колоній. Намагаючись вивести країну з господарської кризи, знизити соціальну напруженість у суспільстві влада була змушена відійти від застосування доктрини «воєнного комунізму» та перейти до нової економічної політики. Замість продрозкладок вводиться продовольчий податок, відновлюються ринкові відносини, що в значній мірі могло сприяти поживленню господарської діяльності на селі. Позитивні перспективи виникають і для господарського розвитку німецьких сільськогосподарських колоній.

Трагізм полягав в тому, що саме в цей період в Україні почався жакхливий голод, який тривав декілька років та скалічив долі мільйонам людей. Однією з причин голоду 1921–1923 рр., безумовно, стала посуха, яка охопила Південні регіони України. Проте, як дозволяють стверджувати архівні та інші документи, основною причиною голоду були все ж таки не природні катаклізми, а господарська та соціальна політика більшовицького режиму.

Від голоду потерпала не тільки Україна, а й Росія, зокрема, Поволжя. Політика московського керівництва полягала в тому, щоб саме Росії надати максимально можливу допомогу. Інтереси України були повністю проігноровані. Навіть в умовах жакхливого голоду за рішенням влади з України в Росію продовжували вивозити про-

довольчі продукти, прирікаючи цим українське селянство, мешканців німецьких, менонітських та шведських колоній, польських та російських селян, громадян України, на трагедію голоду, яка згодом перетворюється на голодомор, що забрав життя мільйонів людей. З поширенням голоду та фактами канібалізму властям нічого не залишалось як офіційно визнати голод в Україні та здійснити певні заходи щодо його подолання. Утворюється Всеукраїнська комісія допомоги голодуючим (Допгол), проте її фінансові та інші ресурси були вкрай обмежені. За таких умов уряд України змушений був погодитися на надання допомоги голодуючим з боку міжнародних благодійних організацій. Значну допомогу голодуючим німецьким та менонітським громадам в Україні надали Американська Адміністрація Допомоги, Американська Менонітська Допомога, Голландська менонітська допомога, Католицьке товариство допомоги німецьким колоністам Чорноморського регіону Радянської Росії. Причому, зазначимо, що така допомога надавалася не тільки німцям та менонітам, але й мешканцям українських та російських сіл, які знаходилися в районах розташування німецьких колоній. Діяльність міжнародних організацій врятувала життя тисячам голодуючих. Доцільність та необхідність продовження іноземної допомоги були очевидними. Проте страждання людей були брутально проігноровані в угоду «класовим» та «політичним» міркуванням. Влітку 1923 р. під тиском влади почалося згорання роботи благодійних міжнародних організацій. Хоча за офіційною версією голод в Україні на той час було вже «припинено», однак соціальне становище в німецьких колоніях продовжувало залишатися надзвичайно складним. За цих умов німецькі та менонітські громади робили все, щоб подолати наслідки голоду, покращити соціальне становище та, по можливості, відновити господарське життя німецьких сільськогосподарських колоній.

Список літератури:

1. Безносів О. І. Суспільно-політичне життя німецького та менонітського населення Півдня України (1917–1929 рр.): дис. канд. істор. наук. Дніпропетровськ, 2010. 190 с.
2. Безносів А. І. К истории голода 1921–1923 гг. в немецких и меннонитских поселениях Юга Украины. Вопросы германской истории: укр.-нем. связи в новое и новейшее время [межвуз. сб. науч. тр.]. Днепропетровск, 1995. С. 117–126.
3. Безносів О. І. Голод 1921–1923 рр. і боротьба з ним в німецьких та менонітських поселеннях Півдня України. Вопросы германской истории. Днепропетровск, 2007. С. 155–168.
4. Герман А., Осташева Н. Американская администрация помощи. Немцы России: энциклопедия в 3-х т. [редкол.: В. Карев (предредкол.) и др.]. Москва, 1999. Т. 1. 832 с.
5. Осташева (Венгер) Н. В. На переломе эпох... Меннонитское сообщество Украины в 1914–1931 гг. Москва, 1998. 256 с.

6. Осташева Н. Голод. Немцы Украины. Пилотный сборник: Материалы к энциклопедии «Немцы России». Москва, 2002. 210 с.
7. Осташева (Венгер) Н. Американская администрация помощи. Немцы России: энциклопедия в 3-х т. [редкол: В. Карев (предредкол.) и др.]. Москва, 1999. Т. 1. 832. с.
8. Осташева (Венгер) Н. Голландская меннонитская помощь. Немцы России: энциклопедия в 3-х т. [редкол: В. Карев (предредкол.) и др.]. Москва, 1999. Т. 1. 832. с.
9. Голод 1921–1923 років в Україні [зб. док. і матеріалів / упоряд. О. М. Мовчан, А. Г. Огіньська, Л. В. Яковлева; відп. ред. С. В. Кульчицький]. Київ, 1993. 240 с.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 1818. Арк. 1.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 125. Арк. 12.
12. Державний архів Одеської області. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 139. Арк. 7.

Chyrko B.V. SOCIO-ECONOMIC CAUSES AND TRAGIC CONSEQUENCES OF THE FAMINE OF 1921–1923 IN THE GERMAN AGRICULTURAL COLONIES OF UKRAINE, ASSISTANCE TO THE STARVING BY FOREIGN CHARITABLE ORGANIZATIONS

The proposed publication is devoted to one of the most interesting, complex, important and extremely dramatic problems in the history of the peoples of Ukraine – the tragedy of the Famine of 1921–1923. The article reveals the prerequisites, causes and tragic consequences of the events related to the Famine in Ukraine in the early 1920s. Special attention is paid to the activities of foreign charitable public and religious organizations in providing assistance to the inhabitants of starving German agricultural colonies. It is noted that the Holodomor was the result of the social, economic and, first of all, agrarian policy of the Soviet government and the main directions of its implementation – requisitions, brutal robbery of peasants and, in general, all-encompassing «buzuvir» repressions against the Ukrainian peasantry. In the framework of providing aid to the starving, the activities of numerous American and European organizations are shown, in particular, the American Relief Administration, American Mennonite Relief, Dutch Mennonite Relief, the International Red Cross, the Nansen Committee, the Czecho-Slovak Mission, the Catholic Society for Aid to German Colonists of Black Sea region of Soviet Russia, the Peter-Westen organization, the Swiss Aid Committee in Bern, European Student Aid. The author notes that famine, famine, terror by hunger, the death of millions of people became the common tragic fate of Ukrainian society, Ukrainians, Germans, Mennonites, Swedes, Poles, Jews, Russians, condemned to torture under the conditions of Soviet power, criminal activities of Stalin's totalitarian regime. The activities of international organizations have saved the lives of thousands of starving people. Moreover, it is noted that such help from charitable organizations – public, religious, student, medical – was provided to starving people regardless of their social, religious or ethnic affiliation. The expediency and necessity of continuing foreign aid was obvious. However, the sufferings of the people were brutally ignored in agreement with «class» and «political» considerations. In the summer of 1923, under the pressure of the authorities, the activities of charitable international organizations were curtailed. Due to the lack of foreign aid, tens of thousands of people were left without support aid continued to be on the brink of starvation, and the «people's» government was unable to significantly improve their social situation.

Key words: Germans, Mennonites, German colonies, Mennonite colonies, uprooting, of peasants, social repression, famine, famine terror, tragedy of the peoples of Ukraine, American Aid Administration, American Mennonite Aid, Dutch Mennonite Aid.